

Birtokkoncentráció, foglalkoztatás,

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by University of Debrecen

FEHER ALAJOS – CZIMBALMOS ROBERT
KOVÁCS GYÖRGYI – SZEPESY EDIT

Kulcsszavak: vidékgazdaság, vidéki foglalkoztatás,
multifunkcionális mezőgazdaság.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A statisztikai adatok szerint a magyar mezőgazdaság munkaerő-felhasználása folyamatosan csökken. Cikkünkben rávilágítunk arra az ellentmondásra, ami a deklarált foglalkoztatási célok és a versenyképességet szolgáló gépberuházási támogatások növekedése, valamint hatásai között feszül. E támogatások hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a gazdák birtoknövelési törekvéseit erősítsék, s fokozzák a mezőgazdaság munkaerő-kibocsátását. Nem igazán halad a folyamatot potenciálisan mérséklő tevékenységdiverzifikáció sem. Három LEADER kistérségben 104 gazdálkodóra kiterjedő felmérésünkkel feltártuk a gazdák és gazdacsaládok gazdaságfejlesztési motívumait, a gazdaság diverzifikációjának helyzetét, a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatos terveiket, s az ezeket segítő és akadályozó tényezőket. A mezőgazdasági termelésen túli funkciókon belül a nem árujellegű közszolgáltatásokkal külön is foglalkoztunk. A vizsgált gazdák természetesen tekinthető biztonságos gazdaságfejlesztési motívuma mellett a család jobb megélhetése játszott meghatározó szerepet. Ezek realizálásához legtöbbször a földvásárlást tartották a legfontosabbnak. A foglalkoztatásban a családtagok kerültek előtérbe, a mások számára történő munkahelyteremtést a legtöbbször – még a diverzifikált gazdaságok esetében is – az utolsó helyekre tették. A rugalmas foglalkoztatási formák terjesztését kifejezetten állami feladatnak tekintik. Mindezek felhívják a figyelmet a központilag megfogalmazott célok, a területi és ágazati folyamatok, s a gazdák gondolkodása közötti, a foglalkoztatás vonatkozásában megjelenő ellentmondásokra.¹

BEVEZETÉS

A hazai kormányok két évtizede folyamatosan deklarálják a vidéki foglalkoztatás növelésében való elkötelezettségüket. Hogyan lehetséges akkor az, hogy a vidékgazdaság egyik meghatározó ágazatában, a mezőgazdaságban – a statisztikai adatok szerint – folyamatosan csökken a munkaerő-felhasználás, s ennek is köszönhetően nem beszélhetünk áttörésről a vidé-

ki foglalkoztatásban sem? Ez utóbbi nyilvánvalóan összefügg a helyi és regionális gazdaságok (ideértve a vidékgazdaságot is) fejletlenségével, a helyi piacok hiányosságai, működési problémái, a vidéki és a városi terek közötti együttműködések zavarai, amelyek több évtizede halmozódnak (Fehér, 2005). Az újabb adatok és vizsgálatok alapján úgy tűnik azonban, hogy a vidéki foglalkoztatás nem – a pénz-

¹ A cikk alapjául a K67813 sz., a szerzők közreműködésével folyó OTKA kutatás eredményei szolgálnak. A támogatásért ezúton is köszönetünket fejezzük ki a Kutatási Alapnak.

ügyi-gazdasági válság előtti időszakban sem – állt javuló pályára. Tanulmányunkban – a hivatkozott OTKA-kutatás során született eredményeket is felhasználva – a rendkívül összetett kérdéskörön belül csak néhány összefüggés jobb megvilágítására vállalkozhatunk. Így a birtokkoncentráció és a mezőgazdasági foglalkoztatás kapcsolatával, a farmdiverzifikációnak és a mezőgazdasági termelésen túli funkcióknak a foglalkoztatásra kifejtett hatásaival foglalkozunk részletesebben. Ezeket statisztikai adatok, szakirodalmi hivatkozások segítségével is körbejárjuk, de közben törekszünk arra, hogy a kutatásaink során megkérdezett gazdák szemüvegén keresztül vizsgálódjunk, bemutassuk véleményeiket, terveiket is.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Említett vizsgálatunk adatbázisát a *Karcag és térsége (a továbbiakban „A”), a Tarna menti („B”), valamint a Tisza-Tarna-Rima-menti („C”) LEADER akciócsoportok településeinek gazdálkodóira alapoztuk. A Tarna menti kistérségben már 2006-2007-ben LEADER akciócsoport működött. Karcag és térségén belül a települések egyharmada hasonló helyzetben volt. A többiek 2006-ban csak az első fordulón jutottak túl, és 2009-től nyertek LEADER pályázatot. A meginterjúvolandó gazdák arányát a három kistérség átlagában legalább 5 százalékban határoztuk meg. Ezen belül a 10,1-50,0 hektáros csoportban 2 százalékos, míg az ennél nagyobb földterülettel rendelkező csoportban 10 százalékos aránnyal dolgoztunk. Az interjútervek és a kérdőívek összeállításánál, valamint a felméréseknél a következő főbb szempontokat érvényesítettük:*

- Külön blokkban vizsgáljuk a gazdaságot, a gazdát, a gazda családját és a válaszadó gazda véleményét a multifunkcionális mezőgazdaság saját gazdaságában és az adott kistérségben való bevezetéséről és terjedéséről.

- Legyenek olyan kérdések, amelyeket összehasonlíthatunk hasonló külföldi és hazai felmérések eredményeivel.

- „Nyitott” és „zárt” kérdéseket egyaránt használjunk. A zárt kérdések többsége legyen lehetővé bizonyos mértékű nyitottságot az – külön is részletezett – „egyéb” lehetőség révén.

- Több kérdésnél legyenek visszakerdezések, illetve próbák.

- Ne szerepeljenek olyan pénzügyi, munkaügyi, jövedelmi adatok, amelyek a gazdánál bizalmatlanságot váltanának ki.

- Az interjúkba vonjuk be a gazdaságban munkát végző, vagy jelentős érdekeltséggel rendelkező családtagokat is.

- A kistérségek jelentősebb településeiről kerüljenek be gazdák a felmérésbe.

- Olyan településekről, amelyekre speciális kultúrák (szőlő, gyümölcs, zöldség) jellemzők, 10 hektárnál kisebb területtel rendelkező gazdák is szerepeljenek a mintában.

A kérdőívek kitöltését munkatársaink végezték a helyszínen, 2008-ban. Az anonimitást biztosítottuk. A kérdések egyben a gazdákkal készített mélyinterjúk vázlatát is jelentették. Munkatársaink így megismerhették a gazdák (és családtagjaik) körülményeit és a kérdőívek kérdéseire adott válaszaik hátterét is.

A gazdaságról szerzendő információk alapvetően a termelési szerkezetre, a piaci kapcsolatokra, a foglalkoztatásra, a gépesítésre, az informatikai háttérre, a földhasználatra és a gazda által adott önértékelésre terjednek ki.

A gazdától az életkoron, iskolai végzettségen és lakóhelyen túl megkérdeztük a gazdaság kialakításának és fejlesztésének motívumait, az információszerzési és számítógép-használati szokásokat.

A családról alapadatként a létszámot, megélhetési forrásokat, iskolai végzettséget gyűjtöttük össze. Külön kérdéseket tettünk fel a gazdaság és a család kapcsolataira, a gazdaság átvételére vonatkozóan.

A multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatban a gazda ismereteinek forrásait, az adott gazdaságban és kistérségben való bevezetés és fejlesztés körülményeit, ösztönző és gátló tényezőit, a teendő intézkedéseket tártuk fel.

A minta kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy a megkérdezett gazdák és a vizsgált gazdaságok megoszlása igazodjon kistérségekben játszott gazdasági súlyukhoz. A vizsgált mintában így az 50 hektár alatti területen gazdálkodók 21 százalékos, 50,1-100 hektár között kategóriában tartozók 16 százalékos, a 100,1-300 hektáros gazdaságok 44 százalékos, míg a 300 hektárnál nagyobb birtokkal rendelkezők 19 százalékos súlyt képviselnek. A saját + bérelt, illetve szívésségi használatra kapott földterületek átlagos nagysága rendre 26, 66, 191 és 1258 hektár volt.

A zárt kérdéseknél azon válaszokban, amelyeknél sorrendet is meg kellett jelölni, az első helyre tett válaszhoz a sorrend utolsó számjegyének megfelelő értéket rendeltük, míg a sorrendben utolsónak besorolt 1 pontot kapott. A pontok összeadhatók, s így a legmagasabb érték az adott válasz abszolút első helyét mutatja.

A kutatás eredményei és az azokból levonható következtetések alapvetően a vizsgált sokaságra, 104 gazdaságra, gazdára és családra vonatkoznak. A minta nagysága lehetővé teszi azonban az érintett kistérségekre vonatkozó következtetések levonását is. Ennél nagyobb téregységekre más kutatásokkal, szakirodalmi közlésekkel történő összehasonlítás, s adatbázis-kiegészítés révén teszünk megállapításokat.

A BIRTOKKONCENTRÁCIÓ ÉS A FOGLALKOZTATÁS

Korábbi munkánkban a 2000. évi adatok alapján az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi Régiókra kiterjedően bizonyítottuk, hogy „a birtokkoncentráció a gazdaságok által a mezőgazdasági tevékenységben lekötött munkaerő további je-

lentős csökkenését valószínűsíti” (Fehér, 2005). Az EUROSTAT adatai alapján Magyarországon 2000-2007 között a gazdaságok száma 35 százalékkal csökkent, s 43 százalékkal növekedett az egy gazdaság által használt földterület. A folyamat az uniós csatlakozás után is megfigyelhető: a 2003-2007 közötti 20 százalékos növekedési ütem jóval meghaladja az EU-10 átlagát (+12%), illetve az EU-15 átlagát (+9%) is. A KSH adatai szerint ez a folyamat 2005-2007 között úgy ment végbe, hogy az 50 hektárnál kisebb területű gazdaságok által használt szántóterület csökkent, míg a nagyobb területű gazdaságoknál növekedett. A folyamat az egyéni gazdaságoknál erőteljesebb volt.

A hivatkozott EUROSTAT forrás szerint eközben a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó, munkaerőegységben számított létszám hazánkban 21 százalékkal csökkent. Az EU-10 országaiban 16, az EU-15 esetében pedig 9 százalékos csökkenés jelentkezett. A magyar mezőgazdasági üzemeknél 2007-ben 122 ezer főállású dolgozónak megfelelő foglalkoztatáscsökkenés következett be 2003-hoz képest. Ez összefügg azzal is, hogy – kutatásaink szerint (Fehér, 2005) – a nagyobb területű gazdaságokban az egységnyi terület munkaerőigénye kisebb, s így nem tudják azokat foglalkoztatni, akiknek a mezőgazdasági területét bérbe vették vagy megvásárolták. Jelen vizsgálatunk is megerősítik ezt. Az 50,1-100 hektáros területtel rendelkező gazdaságoknál egy hektárra 70 százalékkal kevesebb munkaerő szükséges, mint az 50 hektárnál kisebb területűeknél. A 100 hektárnál nagyobb üzemek egy hektár területre csak az 50 hektárnál kisebb területű gazdaságokban lekötött munkaerőnek kevesebb mint egy hetedét foglalkoztatják.

A folyamatot a mezőgazdasági üzemek versenyképességének növelését célzó gépberuházási támogatások is „fűthetik”. A géptámogatások találkoznak ugyanis a

gazdák „minden műveletet saját géppel végezni” törekvéseivel. A sikeres támogatási pályázatok nyomán megnövekedett kapacitásokat le kellene kötni, de a többi gazda sem igazán vevő erre, inkább önmaga is pályázik. A kihasználatlan gépkapacitások kihathatnak a birtokméret növelésére, s – részben ezen keresztül, részben pedig az élők munkája kiváltása révén – a foglalkoztatás csökkentésére. Magyarországon a hagyományos mezőgazdasági tevékenységek gépi beruházásait szolgáló kifizetések aránya a nemzeti vidékfejlesztési programokon belül, 2004-2006 között a források 13,2 százalékát kötötte le. 2007-2013 között már 17,7 százalékot irányoztak elő ezekre (AVOP-PKD, 2006; UMVP, 2008).

Az általunk vizsgált gazdaságokban a birtokkoncentráció növelése irányába hatott:

1. *A gazdákat, illetve a társas vállalkozások vezetőit a gazdaság fejlődése és a család jobb megélhetése motiválja a legerősebben.* A gazdaság lassú, de biztos fejlődését és a család minél több tagjának a gazdaságból történő megélhetését tették legtöbbször a legelőkelőbb helyekre (abszolút első és második hely). A gazdaságfejlesztési döntések mozgatórugóinak felsorolásánál a 101 válaszadó 81 százaléka például ezek valamelyikét tette az első helyre. Az egészséges élelmiszerek termelése és a környezet fenntartása – mint motiváció – ezektől már jócskán lemaradt.

2. *A fejlődési motívumot szolgáló eszközök között a földvásárlást a legfontosabbnak tartják a megkérdezett gazdák.*

3. Arra a kérdésre, hogy „gazdaságának milyen irányú átalakítása szolgálna legjobban a családja érdekeit?”, a legtöbben a saját tulajdonukban lévő földterületek vásárlással történő növelését jelölték meg. A gazdák 54 százaléka 5-10 éves távon is a gazdasága bővülését tervezte, s e kör nagyobb fele határozottan földvásárlásban gondolkodik. A földbérlettel törté-

nő területnövelés csak a negyedik helyen szerepelt.

4. *A megkérdezett gazdák 45 százaléka elfogadja a kistérségében zajló üzemi és birtokkoncentrációs folyamatokat és egyetért azokkal.*

5. *A megkérdezettek saját gazdaságuk gépesítésének színvonalát erős közepesnek minősítették. Ezzel együtt fejlesztési terveikben a gépbeszerzés előkelő helyen áll, s szinte valamennyi fontosabb munkafolyamat minél magasabb szintű, saját géppel történő ellátására törekcszenek. Közülük senki nem volt tagja közös gépbeszerzési és üzemeltetési társulásnak!*

Érdemes felfigyelni arra, hogy a mások számára történő munkahelyteremtés a legutolsó helyre került. Ehhez közeli helyen található csak a vagyongyarapítási motívum is. Az elköltető pénzjövdelem növelése, a minél több állami támogatás megszerzése és a minél nagyobb gazdaság örökül hagyása a középmezőnybe esik. Ugyanakkor a család és a gazdaság kapcsolatainak alakításában az első helyre az került, hogy minél több családtag találjon magának főállású megélhetési lehetőséget a saját gazdaságon belül. A második helyen a családtagok részmunkaidős foglalkoztatása, illetve a gazdaságon kívüli munkahely megtalálásának elősegítése állt.

Ennek is szerepe lehet abban, hogy a magyar mezőgazdaságban igen magas – 2008-ban 75 százalékos – a nem fizetett munka aránya (KSH internetes kiadvány, 2009).

A fentiek mezőgazdasági oldalról alátámasztják az UMVP 2007. évi ex ante értékelésének megállapítását. Nevezetesen: „Nem várható a munkalehetőségek jelentős bővülése a vidéki térségekben.” (PriceWaterhouseCoopers, 2007) A hivatkozott jelentés nem foglalkozik azonban a birtokkoncentráció foglalkoztatási hatásaival, amelyek – a multifunkcionalitás ellensúlyától függően – a mezőgazdasá-

gi foglalkoztatás további mérséklődését is eredményezhetik.

DIVERZIFIKÁCIÓ ÉS MULTIFUNKCIONALITÁS

A szakirodalomban a farmdiverzifikáció, a „*pluriactivity*” és a multifunkcionalitás fogalma gyakran együtt is előfordul. Szélesebb körben elfogadott magyar megfelelője egyiknek sincsen. A fogalmak farmszintű szintézisét – a fontosabb szakirodalmi közleményekre is alapozva – korábbi munkánkban (Fehér, 2003, 2005) végeztük el. E szerint a farmdiverzifikációt – szűkebb értelemben – az üzemen belüli tevékenységek körének bővítéseként értelmeztük, s külön vizsgáltuk a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági diverzifikációs irányokat. Üzemi szintű és regionális vizsgálatainkban ezen megközelítésnek megfelelően jártunk el.

Delgado et al. (1997) és *Boulay (2002)* munkáira hivatkozva szóltunk azonban a farmdiverzifikáció tágabb értelmezéséről is. Ez a háztartások jövedelemnövelési stratégiáihoz, illetve a háztartások bármely (farmon belüli, vagy azon kívüli) nem mezőgazdasági jövedelméhez kapcsolódik. Így osztjuk azokat a nézeteket, melyek szerint a farmdiverzifikáció tágabban vett értelmezése és a „*pluriactivity*” igen sok hasonlóságot mutat (*Nawaratne et al., 2001; Nowers, 2004*), illetve a „*pluriactivity*” (szó szerinti jelentésétől eltérően) inkább jövedelem-diverzifikációt jelent, s a gazdaságokon kívüli jövedelemszerzésre fókuszál (*Pykkönen, 2001; Scottish, 2001*).

Ettől némileg eltérő megközelítéssel találkozhatunk az *EU Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága* 2008-as tanulmányában. Az Unió 27 tagországára kiterjedően vizsgálják és szintetizálják a farmdiverzifikáció és a „*pluriactivity*” fogalmát és gyakorlatát. A tanulmány a farmdiverzifikációt egyértelműen üzemi szinten, a gazdaság erőforrásaihoz közvet-

lenül kapcsolódó, a gazdasági hatásokkal járó, nem mezőgazdasági tevékenységként értelmezi. A „*pluriactivity*”-t a gazdákra, illetve a társas agrárvállalkozások vezetőire vonatkoztatva értelmezték és vizsgálták. Különös tekintettel a gazdáknak, illetve a vezetők farmon kívüli foglalkoztatására és saját gazdaságukban a farmdiverzifikációhoz sorolható tevékenységekre. A vizsgálatokat több esetben a gazdaháztartásokra is kiterjesztették.

A multifunkcionalitásnak mint tevékenységorientált fogalomnak és a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikációnak sok közös területe, érintkezési pontja van. Mindkettő szorosan kapcsolódik a mezőgazdasághoz, s így a gazdaságokon (farmokon) belüli tevékenységekre vonatkozik, mindkettő elősegíti a foglalkoztatást (az önfoglalkoztatást és a családtagok foglalkoztatását is ideértve), valamint a jobb megélhetést. A multifunkcionalitás azonban magában foglalja a hagyományos mezőgazdálkodást, a farmdiverzifikáció viszont csak a hagyományostól eltérő tevékenységekre vonatkozik. A multifunkcionalitást tehát általánosabb, szélesebb körű fogalomnak tekinthetjük. Az országonként és tudományszakonként is eltérő fogalomhasználat rendszerezésére figyelemre méltó kísérletet jelent a *Concept Oriented Research Clusters* (CORCs) kidolgozása (*Caron, 2008*).

A multifunkcionális farmok több vonatkozásban is túllépnek a hagyományos gazdaságokon. Kiszélesítik, elmélyítik, valamint új alapokra helyezik tevékenységeiket (diverzifikáció mind mezőgazdasági, mind pedig nem mezőgazdasági irányban) és kapcsolatrendszerüket. Ez utóbbi különböző hálózatokba tagozódást is jelent. A hálózatokon belül az információs bázis megalapozza a más gazdaságokkal és szervezetekkel kialakítandó együttműködést. Mindehhez *elengedhetetlen, hogy a gazdaságok, a gazdaháztartások és a gazdaságok egyaránt fenntartható stratégi-*

át kövessenek. Ennek a családi munkaerő elsődleges hasznosítása és a gazdaságon kívüli jövedelemszerzés egyaránt a része. A multifunkcionális gazdaság előnyben részesíti a már rendelkezésre álló erőforrások hasznosítását (saját megtakarítások a hitelek helyett, a gazdaságban termelt anyagok hasznosítása a vásárolt termékekkel szemben stb.). Egyes szerzők az egyéni gazdaság szintjén a hagyományos és multifunkcionális gazdaságok közötti különbségeket a stratégiai alapelvekben megjelenő eltérésekre keresztül ragadják meg (Van der Ploeg – Long, 2002; Van der Ploeg – Roep, 2003).

A GSZÖ 2007 szerint 2000-2007 között hazánkban a nem mezőgazdasági tevékenységet is végző gazdaságok aránya 5% körül alakult, miközben számuk 32%-kal csökkent. Míg 2000-ben az EU tagállamaihoz viszonyítva az utolsó harmadba tartoztunk volna, 2005-re a pozícióink romlottak. Az EU-10 átlagának megfelelő értékek a korábbi tagországok átlagának a felét, az EU-27 átlagának pedig a 42 százalékát jelentik. Hátrányunk különösen a megújuló energiaforrások, az alvállalkozási munkák és az egyéb nem mezőgazdasági tevékenységekben mutatkozik meg kiugró értékekkel. A mezőgazdasági termékek feldolgozását tekintve átlag feletti arányt képviselünk (EU Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága, 2008).

Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön 2000-ben a nem mezőgazdasági tevékenységekkel is foglalkozó gazdaságok aránya csupán 3,4 százalékos volt, mely érték 2007-re elérte az országos átlagot.

A vizsgált mintában a régiók átlagát meghaladó, 17 százalékos a nem mezőgazdasági tevékenységeket is folytató gazdaságok aránya. Az aggregált diverzifikációs aránymutató azonban (ld. részletesebben Fehér, 2003) a mezőgazdasági diverzifikáció esetében 5,77 (gyenge közepes), míg a nem mezőgazdasági diverzifikáció esetében 3,20 (gyenge) értéket jelez.² Ez azt jelenti, hogy a vizsgált tevékenységek közül viszonylag kevés fordul elő az adott gazdaságokban. A mutatók értékét a mezőgazdasági tevékenységeknél az alternatív növényfajok termesztése és az ökológiai gazdálkodás, míg a nem mezőgazdasági ágazatoknál a saját termékek közvetlen értékesítése alakítja a legjelentősebb mértékben. Említésre érdemesek még az energianövények, a mezőgazdasági termékfeldolgozás és az egyéb nem mezőgazdasági szolgáltatások. E tevékenységek eredményei meghatározott, ismert és feltárt mechanizmusok szerint működő piacokon realizálódnak. Ezért, hogy megkülönböztethessük őket más, a mezőgazdaság termelésén kívüli funkcióhoz kapcsolódó tevékenységektől, pl. a nem áru jellegű közszolgáltatásoktól³, az általuk képviselt diverzifikációt *piacorientált diverzifikációnak* nevezzük.

² A mezőgazdasági tevékenység diverzifikációjánál (DA_{mg}) településenként az adott birtokkategóriában külön-külön is kiszámoltuk az alternatív növénytermelési tevékenységeket (pl. szamóca-, virág- és dísnövénytermesztés, üvegház és fólia alatti termesztés, faiskola) és az alternatív állatfajokat (pl. nyúl, méh, bivaly, szamár, öszvér, strucc), valamint az ökológiai gazdálkodás előfordulását, s osztottuk a település adott birtokkategóriájában található összes gazdaság számával, majd aggregációs céllal összeadtuk a részmutatókat.

Képletszerűen (egyszerűsítve):

$$DA_{mg} = \frac{\sum_{i=1}^n T_i}{\sum G}$$

ahol T = az adott alternatív mezőgazdasági tevékenységek, ágazatok,
i...n = a tevékenység előfordulása a csoporton belül,
G = a csoporthoz tartozó gazdaságok száma

A nem mezőgazdasági aggregált diverzifikációs aránymutató (DA_{nmg}) számításának logikája hasonló, csak itt a számlálóban a nem mezőgazdasági tevékenységek előfordulása szerepel.

A vizsgált gazdaságok mezőgazdasági termelésen túli tevékenységeit az 1. táblázatban mutatjuk be.

Az 1. táblázatban részletezett tevékenységeket és funkciókat három nagy csoportra oszthatjuk. Vannak *egyértelműen piacorientáltak* (mezőgazdasági termékek saját elárúsítóhelyen történő értékesítése, mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belü-

li feldolgozása, helyi és lakossági szolgáltatások, nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállítása, nem mezőgazdasági szolgáltatások) és jelenleg még *nem piacorientáltak* (tájkép- és tájfenntartás, természetvédelem és agrár-környezetvédelem), valamint *a kettő közötti átmenetet képviselő tevékenységek és funkciók* (ökológiai gazdálkodás, energia-előállítás).

I. táblázat

Mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységek és funkciók arányai a vizsgált gazdaságokban

Megnevezés	Válaszok az egyes kistérségekben a válaszadók százalékában			
	A	B	C	Átlag
Tájkép- és tájfenntartás	27	57	67	44
Természetvédelem, agrár-környezetvédelem	23	27	48	29
Mezőgazdasági termékek saját elárúsítóhelyen történő értékesítése	8	20	5	11
Energia-előállítás	2	3	10	9
Mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli feldolgozása	6	7	5	6
Ökológiai gazdálkodás	2	3	4	3
Nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállítása	2	3	-	2
Agro- és falusi turizmus	0	3	0	1
Helyi és lakossági szolgáltatások	4	7	5	5
Egyéb nem mezőgazdasági szolgáltatások	2	-	-	1
Nem végez a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységet	59	20	10	37

Megjegyzés: A válaszadók értelemszerűen több tevékenységet is megjelölhettek, így a részösszegek összeadása nem eredményez 100 százalékot.

A nem piacorientált tevékenységek és funkciók közül a természetvédelemhez és az agrár-környezetvédelemhez jelentős állami és uniós támogatások társulnak. A tájkép- és tájfenntartás ma még kevésbé támogatott és ellenőrzött, nehezen kvantifikálható, több szubjektív elemet tartalmaz.

A támogatások mértéke a piacorientált tevékenységek esetén még szerényebb, illetve esetenként nem is beszélhetünk támogatásról. Az átmeneti kategória a támogatások tekintetében is középen helyezkedik el. *A vizsgált gazdaságokban megállapítható, hogy a piacorientált nem mezőgaz-*

³ A fogalmat a „non-commodity outputs” magyar megfelelőjeként használjuk.

dasági tevékenységek arányai szerények, többségük jóval alacsonyabb, mint az IMPACT projekt keretében⁴ korábbi EU-tagországokban felmért, tíz évvel ezelőtti mértékek. A kutatásunkban szereplő kistérségekben a mezőgazdaság multifunkcionalitását egyértelműen a jobban támogatott, ma még nem piacorientált, vagy át-

meneti jellegű tevékenységek és funkciók határozzák meg.

A nem árujellegű közszolgáltatások jövőbeni alakulásáról a válaszadók 99 százaléka nyilatkozott. 57 százalékuk nem tervez ilyen irányú fejlesztést. A fejlesztést fontolgatók megoszlását a 2. táblázatban mutatjuk be.

2. táblázat

Nem árujellegű közszolgáltatást tervezők arányának alakulása a vizsgált kistérségekben

Megnevezés	Válaszok az egyes kistérségekben a válaszadók százalékában			
	A	B	C	Átlag
A környező kistérség gazdaságának erősítése	6	50	24	22
Élelmiszer-biztonság javítása a helyben történő értékesítés növelésén keresztül	8	40	19	20
Szép táj által nyújtott élvezeti érték növelése	6	47	5	17
Biológiai sokféleség növelése	4	23	24	14
Természeti kockázatok mérséklése	6	23	14	13
Kulturális örökség megőrzése	2	0	0	1
Nem tervez „nem árujellegű közszolgáltatás” fejlesztést	86	20	43	57

Lásd: 1. táblázat

A fejlesztést tervezők kistérségenkénti megoszlása követi a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységek és funkciók alakulásának irányát. Meg kívánjuk jegyezni, hogy – két esetet kivéve – a fejlesztést tervezők mindegyike rendelkezik valamilyen mezőgazdaságon kívüli tevékenységgel vagy funkcióval.

A fejlesztést fontolgató gazdák közül viszonylag sokan ismerték fel kistérségi gazdaságuk erősítésének, valamint a helyi élelmiszerpiacok növelésének a fontosságát. Ez egybeesik korábbi kutatásaink

eredményével, mely szerint „napjainkban Magyarországon – területileg változó megközelítések mellett – a hangsúlyt a vidékgazdaság kiépítésére és stabilizálására kellene tenni” (Fehér, 2005).

A környezeti és természetvédelmi vonatkozások a jövőbeni fejlesztések során is előkelő helyet foglalnak el.

Megvizsgáltuk, hogy a gazdák milyen intézkedéseket tartanának a legsürgősebbnek a saját kistérségükben annak érdekében, hogy a helyi mezőgazdaság multifunkcionalitása növekedjen. A sürgős-

⁴ A kilencvenes évek végén az IMPACT projekt keretében (hét korábbi EU tagországra kiterjedő) végzett felmérés szerint a gazdaságok 1,4 százaléka folytatott ökológiai gazdálkodást, 11,0 százalékuk volt érdekelt a különleges minőséget képviselő termékek előállításában, 20 százalékuk a saját termékeik közvetlen értékesítésében, 2,0 százalékuk foglalkozott agroturizmussal, 7,3 százalékuk nyújtott természetvédelmi szolgáltatásokat, 3,7 százalékuk volt érintett tevékenységük egyéb irányú diverzifikációjában.

séget 1-10 közötti pontokkal értékelték, a legsürgősebb 10 pontot kaphatott. Az intézkedéseket a kapott pontértékek alapján rangsoroltuk és három csoportba osztottuk. A három legsürgetőbb intézkedés

(I-III.) a 3. táblázatban teljesen sötét, vízszintes mezőben három kockát kapott. A IV-VI. helyre sorolt intézkedéseket két sötét kockával, míg az utolsó három helyen állókat egy sötét kockával jelöltük.

3. táblázat

A vizsgált gazdák véleményei a kistérségükben a multifunkcionalitást javító intézkedések sürgősségéről (Rangsor I-IX-ig)

Megnevezés		Kistérségek			Átlagosan
		A	B	C	
Intézkedés sürgőssége az adott kistérségben	Az egészséges és biztonságos élelmiszerek előállításának és piacának növekedése	II	V	II	II
	Termelők piaci, termelési és eszközhasznosítási együttműködésének javítása	V	IV	IV	V
	Energianövények termesztése és hasznosítása	IX	VIII	VII	VIII
	Természetvédelmi és környezeti szolgáltatások bővülése	VIII	VII	VI	VI
	Az agrártermelők gazdasági és társadalmi alkalmazkodóképességének növelése	III	II	IV	III
	A fogyasztók szemében a helyi termékek és szolgáltatások felértékelődése	IV	III	III	IV
	A vidéki településeken a lakosok megélhetésének javulása, a helyi gazdaság jobb eltartóképessége	I	I	I	I
	Rugalmas foglalkoztatási formák (részmunkaidős foglalkoztatás, távmunka stb.) terjedése	VI	VI	VIII	VII
	Az informatikai ismeretek gyorsabb terjedése, a digitális irástudatlanság visszaszorulása	VII	IX	IX	IX

A kérdésre a megkérdezettek 98 százaléka válaszolt. A kérdésben tehát a mezőgazdasági termelésen túli funkciókkal is rendelkező és a nem árujellegű közszolgáltatások fejlesztését tervezők körénél jóval szélesebb gazdacsoport nyilvánított véleményt.

Az intézkedések sorrendje – véleményünk szerint is – egyértelműen az adott kistérségi gazdaságok erősítését szolgálja. A gazdák felismerték a helyi gazdaság fejlesztésének fontosságát és sürgősségét.

Külön is megvizsgáltuk a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységekkel és funkciókkal rendelkező gazdaságok vezetőinek és a nem árujellegű közszolgáltatások fejlesztését fontolgató gazdáknak a motivációit. Nem találtunk számottevő eltérést a 2. táblázatban közölt motívumok sorrendjétől, így a multifunkcionalitás növelésében is meghatározó szerepe van a biztonságnak, a család megélhetése biztosításának, az egészséges ételkészítés előállítására, az egészséges környezet biztosítására való törekvésnek.

Megjegyezzük, hogy az érdekelte gazdák a multifunkcionalitást nem kapcsolták össze a mások számára történő munkahelyteremtéssel. A kistérségeikben jelen lévő foglalkoztatási feszültségek ellenére is az utolsó körüli helyekre sorolják a rugalmas foglalkoztatási formák bevezetésének sürgősségét. Egy másik kérdésre válaszolva ezt egyébként is egyértelműen állami feladatnak tartják, s nem érzik, hogy nekik számottevő szerepük lehetne benne.

A diverzifikált gazdaságok magas arányával rendelkező és a rugalmas foglalkoztatásban elől járó korábbi EU-tagországok közül többnél megfigyelhető, hogy a diverzifikált gazdaságokra jutó munkaerőegység magasabb, mint a többi gazdaságban. Ennek mértéke Ausztriában 44%, Dániában 63%, Franciaországban 65%, Németországban 37% volt 2005-ben (*EU Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága, 2008*). Az általunk vizsgált gazdaságok közül a nagyobb területtel rendelkezőknél fordult elő inkább valamilyen mezőgazdaságon kívüli tevékenység, így az említett országokkal való összehasonlítás nem lenne célszerű.

Nyitott kérdésként szerepeltettük a multifunkcionalitást ösztönző és akadályozó tényezőket. Ösztönző, gazdaságon belüli tényezőket a gazdák 70 százaléka jelölt meg (jóval többen nyilvánítottak tehát véleményt a szóban forgó funkciókkal rendelkező, vagy a fejlesztést fontolgató csoport tagjainál). Közülük a legtöbben (47%) gazdasági tényezőket (jobb jövedelmezőség, több lábbon állás, a család jobb megélhetése, jobb eszközkihasználtság) tartottak elsősorban ilyennek. Ezt követte a független, egészséges élet utáni vágy és a személyes ambíciók (22%), majd a családtagok tudásának, szakismeretének realizálására való törekvés (16%). Gátló tényezőket a gazdák kétharmada sorolt fel: 32 százaléuk a tőkehiányt, 22 százaléuk a gazdaság méretproblémáit, 21 százaléuk az ismeret- és ambícióhiányt, 9 százaléuk a gazda magas életkorát és örökös hiányát említette meg.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) AVOP (2006): Programkiegészítő Dokumentum (2004-2006) (PKD) I. módosítás. Budapest, 2006. február, www.fvm.hu – (2) Boulay, A. (2002): An analysis of farm diversification in France and the United Kingdom. www.kingston.ac.uk/geog/staff/abstracts/annabel – (3) Caron, P. – Cairol, D. (2008): Multifunctionality: what do we know of it? In: F. Brouwer et al. (eds.): Sustainable Land Management. Edward Elgar Publishing Limited, UK, Cheltenham, 41-61. pp. – (4) Delgado, L. et al. (1997): Rural Economy and Farm Income Diversification in Developing Countries. International Food Policy Research Institute, Washington, D.C., USA – (5) Directorate-Gener-

ral for Agriculture and Rural Development (2008): Economic analysis of EU agriculture. Brussels, 17 June 2008, LTBD(2008) 17488 – (6) EUROSTAT-Data Explorer, <http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu> – (7) Fehér A. (2003): Farmdiversification in SAPARD-microregions of Northern Great Plain in Hungary. *Studies in Agricultural Economics*, No.99. 53-73. pp. – (8) Fehér A. (2005): *A vidékgazdaság és a mezőgazdaság*. Agroinform Kiadó, Budapest, 336 p., cit. 276. p – (9) GSZÖ (2007): Gazdaságszerkezeti Összeírás, 2007. www.ksh.hu – (10) IMPACT projekt, 1998, www.rural-impact.net – (11) KSH, Internetes kiadvány, *Mezőgazdaság* (2008): www.ksh.hu – (12) Nararatne, B.Y. – Koduthuwakku, S.S. – Murray, F. – Little, D.C. (2001): Entrepreneurial Strategies Adopted by Rural Inland Fishermen in the Dry Zone of Sri Lanka. www.dfid.stir.ac.uk/Afgrp/greylit/PRO01.pdf – (13) Nowers, R. (2004): About agri-tourism and pluriactivity. www.wcape.agric.za/economics/tourism.html – (14) PricewaterhouseCoopers (2007): Az AVOP részterületeinek végleges értékelése. Jelentés. www.fvm.hu – (15) Pykkönen, M. (2001): The small rural enterprise, a source of income and a possible health risk. www.pmkv.fi/RuralDevelopment/EngineeringWorkshop/papers/MarkusPykkonen.rtf – (16) Scottish Economic Report 2001, Chapter three, www.scotland.gov.uk/library3/economics/ser01-09.asp – (17) Van der Ploeg, J. D. – Long, A. (2002): Rural development: The state of art. In: v. d. Ploeg, J. D. – Long, A. – Banks, J. (eds.): *Living Countryside*. Netherlands, Elsevier, 8-17. pp. – (18) van der Ploeg, J. D. – Roep, D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: v. Huylenbroeck, G. – Durand, G. (eds.): *Multifunctional Agriculture*. England, Ashgate – (19) UMVP (2008): Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 2008. szeptember, www.fvm.hu